

A. Sz. Mül'nikov

Legenda o ruszskom prince. (Ruszszo-szlavjanszkie szvjazi XVIII v. v mire narodnoj kul'turi.)

(Legenda az orosz hercegről. 18. századi orosz-szláv kapcsolatok a népi kultúra világában. Leningrad, 1987, Nauka, 174.)

Alekszandr Szergejevics Milnyikov leningrádi professzor a 18–19. századi megújulási mozgalmak, ezen belül különösen a cseh fejlődés érdemes, külföldön is jól ismert szakértője, egyúttal a kultúrtörténet elvi kérdéseinek bűvárlója. Ebben az érdekes könyvében szinte két érdeklődési körét ötvözi. Témája ugyanis III. Péter, a félévig uralkodott orosz császár és a halála után fellépő ál-Péterek, illetve az a kérdés, hogyan mutatkoztak meg az ál-Péterek személyén keresztül az orosz nép és egyéb szláv népek kapcsolatai, milyen szerepet játszottak az ál-cárok a népi tudatban.

Milnyikov szinte szépírói módszerekkel élő, mondhatni izgalmas könyvét jól építette fel. A bevezetőben az orosz-szláv népi érintkezések lehetőségeit vázolja fel, elsőrendűen Oroszországba került egyéb szlávokról van szó, hiszen a felső rétegek kapcsolatai a téma szempontjából nem érdekesek. Az első fejezet 1762–72 között az ál-Péterek első oroszországi jelentkezéseit regisztrálja, elsőrendűen a Volga alsó folyásvidéke, az Ural és Ukrajna, tehát Oroszország határterületei azok, ahol sorra felbukkannak olyan emberek, kozákok vagy egyéb marginális szabad rétegek tagjai, akik látták a császárt, beszéltek vele, esetleg parancsokat is kaptak tőle.

A következő fejezet Montenegróba vezet el, ahol 1766-ban feltűnt egy magát Kis Sztepannak nevező napszámos, aki azonban tudott viselkedni, még orvosolni is, alig egy év alatt már megválasztották Montenegro kormányzójának. Maga közvetlenül sohasem állította, de a parasztok a csodálatosan megmenekült III. Pétert látták benne. Néhány évi kormányzása az oszmánok elleni védekezés jegyében telt el, de igyekezett bizonyos reformokat bevezetni, kiküszöbölni a vérbosszút, diplomáciai tevékenységet is folytatott. II. Katalin kormánya természetesen kalandornak bélyegezte, de az 1768–74-es orosz–török háború idején egy hivatalos orosz küldött is eljutott Montenegróba és kapcsolatba lépett vele. 1770-ben egy baleset következtében megvakult, 1773-ban egy orgyilkos megölte. Milnyikov szerint valószínűleg oszmán területről származó szerb lehetett (többnyire török ruhát viselt), esetleg egy ideig szerzetes, aki járhatott Oroszországban is, netán egy egyházi delegáció tagjaként. Szerepe néhány éves kormányzása idején mindenesetre azt mutatja, hogy a montenegróiak körében volt varázsa Oroszországnak, az egyhitű birodalomtól várták a felszabadítást az oszmán uralom alól.

A következő fejezet természetesen Pugacsov, aki urgyancsak III. Péternek adta ki magát, bár közvetlen környezete tudott arról, hogy ez nem igaz. Milnyikov persze nem a parasztháború történetét mondja el, csak témája vonatkozásait kutatja: az Oroszországba menekült lengyel konföderátusok közül az egyszerű emberek szép számban csatlakoztak hozzá, azután a Herrenhuter-szekta tagjai, akik voltaképpen elnémetesedett csehek, Sziléziából települtek a Volga vidékére. Egyéb Oroszországba került szlávok is lehettek seregében. Persze a csatlakozás fő oka a szociális elégedetlenség volt, de a nyelvi rokonság is játszhatott szerepet. Pugacsov korábbi utazásai, amelyeket kiáltványaiban említ, a régi

orosz folklor sztereotípiái (hogy Konstantinápolyban meg Jeruzsálemben és Egyiptomban járt), az biztos, hogy katonaként eljutott a lengyel–litván államba és a Balkánra.

Egy újabb nyomot a szerző az 1775-ös csehországi parasztfelkelésben talál. Egy 1820-ban íródott, de a felkelés idejéből való levélre hivatkozó helyi krónika a Chlumeck környékén felkelt paraszti sereg vezetőjét orosz királyfinak mondja, ezt Milnyikov azonosítja egy Podivín Sadlo vagy Sabo (Szabó) nevű vezetővel. Ezt egyéb források olykor magyarnak is mondják. Milnyikov szerint ez magyarországit is jelenthet, tehát lehetett szlovák, aki talán Oroszországban is járt. A Szabó név (ha jól jegyezték le) persze szlovák voltának ellentmond. A krónika szerint az orosz királyfi „mint szláv” állt a parasztok oldalára. A kérdés cseh kutatója, Jan Vávra ezt későbbi interpretációnak tartja, 1775-re anakronizmusnak. Magunk is ezt látjuk valószínűbbnek, Milnyikov viszont úgy véli, bizonyos szláv rokonsági tudat a nép körében már ekkor élhetett. Az „orosz királyfi” így az ál-Péterek egy változata, valószínűleg a Pugacsov-felkelésről cseh területekre eljutott hírek is hatottak. Az is biztos, hogy a felkelésnek antikatólikus jellege is volt, vallásszabadságot követelt, a huszita hagyományok ha hathtak.

Az utolsó, legterjedelmesebb fejezetben a szerző III. Pétert, az igazít tárgyalja (Legenda a legenda ellen – ez a fejezet jellemző címe). III. Péter eddigi általános, elsősorban II. Katalin és környezete által kialakított negatív képével szemben Milnyikov az eredeti forrásanyag alapján úgy látja, hogy kiváló emlékezőtehetségű, kulturális érdeklődésű ember volt (tűrhetően hegedült, állandóan gyarapította könyvtárát). Rövid uralodása idején jónéhány komoly reformot hozott, a nemesi szolgálati kötelezettség eltörlését, a kolostori vagyon állami tulajdonba vételét, tervezte a gárda megrendszabályozását. Rendszeresen dolgozott az államügyekben, gyakran jelent meg váratlanul kormányhivatalokban, amit természetesen az érdekeltek nem vettek jó néven. Katalin először eltörlötte rendeleteit, azután sorra visszaállította. Milnyikov Péter utalkodását a felvilágosult abszolutizmus egyik változatának tekinti. Porosz és angol szimpátiái, meg az óhitűek iránti türelem elrendelése is erre mutat. A jobbágyrendszert változatlan szigorral kívánta fenntartani (erre vonatkozólag is vannak rendeletei), de elősegítette a bérmunka bevezetését a mezőgazdaságban, ezért, meg Katalinnal való ellentétei miatt válhatott népszerűvé a parasztok, az egyszerű emberek körében, szociális demagógiája miatt is (kegyetlenkedő földesurak látványos elítélése), meg a marginális szabad rétegek védelme miatt.

Német-orosz vegyes származása miatt (anyai nagyatyja I. Péter volt) állandó belső konfliktusban élt, Schleswig visszaszerzése érdekében (holsteini uralkodó herceg volt elvégre) Dánia ellen készült háborúzni, de külpolitikájában orosz érdekeket is figyelembe kellett vennie. Az első hírek csodálatos megmeneküléséről a szentpétervári katonaság körében terjedtek el (gyakran járt köztük uralkodása idején, szívesen elegyedett szóba egyszerű emberekkel). Persze, nem volt jobb Katalinnál, de vele szemben voltaképpen Katalin volt a trónbitorló. A lemondásról szóló, az uralkodásra való képtelenségét önkritikusan bevalló kiáltványa nem mondja meg, kinek a javára mond le a trónról.

A megmenekülésről szóló legenda 1764–65 táján keletkezhetett a Balkán felé vezető útvonalak mentén, így juthatott el oda. A csehországi elterjedésben talán a lengyel-litván állam közvetítő szerepét, az itt élő sok óhitűt kell figyelembe venni, konkrétumot erről nem lehet tudni. De sokfelé terjedt, Milnyikov Kielben, a holsteini hercegi levéltárban talált egy valószínűleg 1768-ból származó latin disztichont, amely III. Péter visszatérését jósolja meg. 1775 után a legenda már tűnőben volt.

A következtetéseket összefoglaló befejezésben a szerző a népi kultúra jellegzetességeit vizsgálja, figyelmeztet arra, hogy ez nemcsak paraszti, hanem a városi alsó rétegek kultúrája is, és nyilván nemcsak haladó, hanem retrográd, babonás tartalma is van. Fenntartásában a falusi értelmiség (papok, tanítók) játszhatott szerepet. III. Péter legendája azért is terjedhetett el, mert ő maga I. Péter folytatójának mondta magát, és kortársai is ezt várták el tőle, erre sok bizonyítékot sorol fel Milnyikov. Végeredményben persze a legenda a „népi cár” utópiájának egyik formája.

Milnyikov roppant érdekes munkájában óhatatlanul sok a feltételezés, a csupán valószínű, de ezt maga is mindig leszögezi. A csehországi eseményekkel kapcsolatos kétélyeinket már kifejtettük. Még egy megjegyzésünk van. Az orosz és egyéb szláv népi érintkezést Oroszországon belül, az oda betelepülő egyéb szlávok révén bizonyítottan lehet tekinteni. Oroszországon kívül, különösen a Habsburg birodalom esetében ez már kétségesnek látszik, legalábbis nem bizonyítható az eddigi forrásanyag alapján. Másrészt az orosz-ukrán és orosz-belorusz népi kapcsolatokat is érdemes volna egyszer ki-dolgozni.

Persze ezek a megjegyzések mit sem vonnak le Milnyikov könyvének értékéből. Nagyon sikeres kísérlet ez a népi mentalitás vizsgálatára, így nagyon modern is. Reméljük, hogy a szerző ebben az irányban még további kutatásokkal lepi meg olvasóit.

Niederhauser Emil

Paul Robert Magocsi

Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendant in North America.

(Népzünk. Kárpát-ruszinok és leszármazottaik Észak-Amerikában. Toronto, 1985, Multicultural History Society of Ontario, XII, 160.)

Paul Robert Magocsi kárpátaljai ősök amerikai leszármazotta, aki már publikált egy kitűnő könyvet a ruszinok, vagy ahogy most nálunk mondjuk, a kárpátukránok nemzeté válásának problémáiról (*The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus', 1848–1948*), sok egyéb publikációja mellett, és Torontóban kutatócsoportot is szervezett a ruszinok történetének tanulmányozására.

Ez az inkább népszerű, sok fényképpel illusztrált munkája csak a bevezető jellegű első fejezetben foglalja össze röviden a ruszinok történetét az őhazában, a többi fejezet a kivándorlásról és az amerikai megtelepedésről szól. A történetükre vonatkozó fejezethez csatolt két külön exkurzus tárgyalja korai történetüket és nevüket. A különböző fel-fogásokat vázolja úgy látja a szerző, hogy a szláv őshazából egy részük még a magyar honfoglalás előtt került a Kárpátok két oldalára, de zömük valószínűleg csak a 13. századtól kezdve. Abban a vitatott kérdésben, vajon Cirill és Metód tanítványaitól vették-e át a kereszténységet, vagy a kijevi Ruszból hozták magukkal (ami nyugati vagy keleti orientációra is enged következtetni a interpretációban), ebben Magocsi nem foglal állást. A népnév a rusz népnévből származik. Magocsi a Kárpátoktól északra, a mai Lengyel-

ország délkeleti sarkában megtelepedett népcsoportot, a nálunk lemke (nála lemko) néven ismert etnikumot is a ruszinokhoz számítja.

Az amerikai kivándorlás kapcsán Magocsi mintegy 120–150 000 kivándorlóval számol, akik végleg megtelepedtek. Elég gyakori volt ugyanis a visszavándorlás is, hiszen a kivándorló fő célja föld szerzése volt az óhazában, ami sok esetben sikerült is. Az Egyesült Államokban éppen ezért zömmel a keleti partvidéken telepedtek meg, mint bányászok vagy munkások (segédmunkások), abban a reményben, hogy így hamarosan megszerezik a hazai földvásárláshoz szükséges pénzt. A kivándorlás zöme természetesen a századfordulóra esett, az első világháború után gyakorlatilag megszűntnek tekinthető.

A további fejezetek a ruszinok amerikai életének kérdéseit tárgyalják. Elsőként a vallási életet. A ruszinok a 17. századi unió következtében unitusok (görög-katolikusok) voltak, Amerikában is ilyen egyházközösségeket szerveztek. Az amerikai katolikus felső klérus azonban nem látta szívesen a keleti liturgiát, a papok nőülését, ezért a papság egy része, és velük a hívek is, az ortodox egyházhoz fordultak. Itt viszont az orosz vagy az ukrán egyházi szervezet törekvéseibe ütköztek, amely oroszra vagy ukránra akarta őket tenni. Az első világháborúig a magyar kormány igyekezett megtartani őket az unitus egyházi szervezeten belül, hogy ezáltal a Magyarországhoz fűződő kötelekeket is megtartsák. Magocsi viszonylag részletesen ismerteti az egyházi szervezkedéssel kapcsolatos belső harcokat, amelyek a társadalmi és kulturális szervezetek életére is kihatottak. Érdekes adalékokat közöl a hamarosan kibontakozó kétnyelvűségről, amely végül is az angol győzelmével végződött. Az első világháború előtt és a két háború közti korszakban még ruszin nyelven kiadott sajtótermékek maguk is kétnyelvűekké, 1945 után gyakorlatilag már csak angol nyelvűekké váltak. Az 1970-es évek etnikai reneszánsza persze itt is hatott, ami a folklor iránti érdeklődésre, kórusok és táncsoportok megalakulására vezetett. Érdekes adatokat tudhatunk meg arról is, hogy ismert amerikai személyiségek közül hányan ruszin származásúak, pl. Sandra Dee filmszínésznő, vagy Andy Warhol.

A mai helyzet vonatkozásában Magocsi kifejti, hogy a bevándoroltak utódai ma vagy ruszinok számítják magukat, mint egy külön szláv etnikum tagjait, vagy oroszoknak, vagy szlováknak (a kelet-szlovákiai származásúak), vagy ukránoknak, vagy egyszerre ruszinoknak és a három egyéb etnikum közül valamelyikhez tartozónak.

Az etnikai reneszánsz erejét mutatja nemcsak a folklor-csoportok száma, hanem a ruszin vonatkozású publikációk iránti érdeklődés megnövekedése (éppen az itt ismertett könyv is már második kiadásban jelent meg). Magocsi hangsúlyozza, hogy ezek szerint sokan tartották meg ruszin identitás-tudatukat.

Nagyon hasznos a könyv végén adott jegyzék azokról a helységekről, amelyekben az 1910-es magyar népszámlálás alkalmából a lakosság legalább 60%-a ruszin anyanyelvűnek mondta magát (ezt a népszámlálást egy 1939-ben készült becsléssel egészítette ki a jegyzék összeállításához). A jegyzék valamennyi egykori és mai elnevezést tartalmazza, annak a megjelölésével, hogy jelenleg a helység melyik ország területéhez tartozik. Néhány jól áttekinthető térkép, terjedelmes bibliográfia és a szokásos angolszász alaposágú mutató egészíti ki a kötetet.

A magyar történetírás számára a könyv figyelemre méltó adataival is, hiszen az amerikai kivándorlás és a kivándoroltak ottani sorsa a magyar fejlődés számára sem közömbös, és azért is, mert a nemzeti identitástudat igen összetett problematikájának egy még ezen belül is különleges szeletét mutatja be. Ebben a rövid ismertetésben éppen csak jelezni tudtuk ezeket a kérdéseket.

Niederhauser Emül

zileg is általános elismerést szerzett, s amelynek tematikája a munkásmozgalom és szociális problémák története (nem szektás módon). A folyóiratnak Maitron lett az első főszerkesztője, s a folyóirat első pillanattól nyílt viták terepévé válhatott, ahol egyaránt szólalhattak meg kommunisták, szocialisták, radikálisok és persze párton kívüliek, ahol soha nem folyt „jelzős vita”, ahol a politikai fuvalatoktól, az *hausse* és *baisse* szakaszoktól függetlenül mindig érvényesült a különböző erők összefogása – és mindig is a már említett baloldali és szociális gondolkodás.

Az igazi korszakos vállalkozás a „Dictionnaire”, vagyis a francia munkásmozgalom szereplőinek életrajzi „szótára”, lexikonja volt. E sorozat első kötete 1964-ben jelent meg, a 30. kötet pár nappal Maitron halála után. E hatalmas ívű munkásság, amelynek vezérlő „dirigense” mindvégig Maitron volt, csak úgy volt lehetséges, hogy ő maga és számos munkatársa, akik lelkes segítők lettek, irdatlan anyagot dolgoztak fel. S e lexikon-sorozat mellett – amely ténylegesen élete főműve, tartalma lett – az utolsó évtizedben elkalandozott a nemzetközi munkásmozgalom területére is. Ezt már a francia kötetek során is részint meg kellett tennie, hiszen se Guesde-ről, se Lafargue-ról, se Vaillant-ról nem lehetett úgy írni, hogy a nemzetközi összefüggések elsikkadjanak. (Tudtommal magyarok közül egyedüli szerzőtársa lettem, amennyiben a Frankelről szóló néhány oldalas szócikket együtt írtuk, s így személyes emlékeim során is tanúsíthatom, mennyire komolyan vette a feladatot, hányszor kérdezett rá bizonyos tényekre.)

E korai „nemzetközi kitérő” mellett Maitron már az 1960-as években „célba vette” olyan külön kötetek megjelentetését, amelyek egy-egy ország munkásmozgalom-történetének szereplőit mutatják be. Ebben a sorozatban egyik legközvetlenebb segítőként Georges Hauptot emelte maga mellé. E megkezdett második sorozatból (amely mellett persze folyamatosan jelentek meg továbbra is a „francia kötetek”) eddig az osztrák, a brit, a japán és a kínai kötet jelent meg. Más kötetek munkában voltak és vannak. (E tervek és munkák kapcsán is volt alkalmam találkozni Maitronnal.)

Néhány szót kell még szólni egyéb történetírói munkásságáról is. A „korai” anarchista feldolgozás mellett az 1950-es években életrajzot készített a francia anarcho-szindikalista egyik századfordulós ismert szereplőjéről, Paul Delesalle-ról (akivel annak idején Szabó Ervin levelezett), 1985-ben ezt a könyvét is újra kiadták. Minthogy mindig meleg szível viseltetett Rosmer-Monatte szindikalista irányzat iránt – nem meglepő, hogy Colette Chambelland oldalán az 1970-es években egyik megjelentetője lett Pierre Monatte naplójának, levelezésének, szétszórát írásainak. Vagyis szorgalmas munkás volt – de ezek a könyvek nem váltak „bestsellerekké”.

Juillard az említett búcsúcíkkét azzal zárja, hogy „sértett ember” volt, aki „csendes pesszimizmussal” szemlélte az őt körülvevő világot. Részemről azonban ezt a „lekerékítést” megszépítettnek és Maitronhoz képest megvatlannak érzem. Egyetlen emlékeimet idézem, amikor megszólalt „a csendes pesszimista” szemlélő, de gyűttal a történeti tapasztalatokra építő, a történetíró és a „politikus ember” egyszemélyben – egy rendkívüli pillanatban: a „nagy remények” idején, az 1981-es választási sikerek másnapján.

Maitron, aki még a régi, 1930-as napokra emlékezett, 1981-ben igazán „visszafogottan” volt lelkes, vagyis ha akarjuk, Juillard szavaival, ekkor is „csendesesen pesszimista” volt – csakhogy e képből kimarad így a számomra igazán emlékezetes észrevétel: hiányzik a tömegmozgalom, hiányzik az igazi pártélet – vagyis Maitron „a munkásmozgalom történetírója” már a győzelem pillanataiban, a „mészeshetek” legkezdetén is